

Česká slovtvorná koncepce v kontextu slovanské jazykovědy

Monografie věnovaná 110. výročí narození
a 20. výročí úmrtí Miloše Dokulila

Ivana Bozděchová – Božana Niševa – Karolína Skwarska (eds.)

Academia
Slovanský ústav AV ČR, v. v. i.
Praha 2024

Andrićeva derivacija inkvizitnosti

Branko Tošović

1. Uvod

U radu se analiziraju derivaciona sredstva koja Ivo Andrić, dobitnik Nobelove nagrade za književnost (1961), koristi za izražavanje svoga osnovnog osjećanja i duševnog stanja u poeziji – inkvizitnosti.¹²⁶ Ova semantičko-tvorbena kategorija obuhvata turobna, tegobna emocionalna i psihička preživljavanja kao što je *bespomoćnost, bezizlaznost, beznadnost, beznađe, bezumlje, bezumnost, bojazan, bol, gnjev, gorčina, iskušenje, izbezumljenost, izdajstvo, izgubljenost, izmorenost, izmučenost, iznemoglost, izvitoperenost, kob, mučnina, mučenje, napuštenost, negodovanje, neizvjesnost, nemilosrdnost, nemir, nemoć, nepodnošljivost, nepravednost, neprospavanje, nerazumnost, neshvatljivost, nesigurnost, nezaštićenost, obeshrabrenost, očaj, odbačenost, ojađenost, opterećenost, osamljenost, osramoćenost, ostavljenost, ozlojeđenost, patnja, paćeništvo, poniženost, potištenost, potresenost, prevara, prezir, prezrenost, satrvenost, slomljenost, snuždenost, stradanje, strah, strahovanje, tegoba, tegobnost, tuga, tugaljivost, tugovanje, ucvijeljenost, ukočenost, uplašenost, uzbuđenost, usamljenost, uspaničenost, ustrašenost, utučenost, uvrijeđenost, uznemirenost, zaboravljenost, zaprepaščenost, zasićenost, zastrašenost, zatečenost, zbunjenost* i sl.¹²⁷ Iza svakog navedenog stanja / osjećanja nalazi se odgovarajući sistem tvorenic, koji ćemo, zbog obilja građe, samo djelimično dotaći. U fokusu istraživanja nalazi se specifična upotreba i funkcionisanje inkvizitnih tvorbenih modela, načina obrazovanja, postupaka i sredstava koje I. Andrić koristi za oblikovanje misli, odliskavanje stvarnosti i prikazivanje preživljavanja lirskog junaka, pri čemu se često biraju oni afiksi (naročito subjektivne ocjene), tvorenice, složenice i polusloženice koje stvaraju specifičnu stilističku vrijednost i imaju perlokutivnu funkciju. Posebnu ulogu dobijaju formanti iz stranih jezika (tipa *urlap* < *Urlaub*: *dolaziti na urlap* 'odmor'), koji se strukturno prilagođavaju domaćem izrazu. Ali oni znatno manje dolaze u poeziji nego u prozi i gotovo da nisu prisutni u tvorbenom sistemu injektivnosti. Pošto I. Andrić nije volio da na derivacionom planu previše eksperimentiše (u smislu nepotrebnog i prekomjernog stvaranja novih riječi), u njegovim stihovima u poeziji i prozi nismo zapazili autorske tvorenice,¹²⁸ pa ni inkvizitne.

¹²⁶ Derivaciona motivisanost ove kategorije dolazi od osnove **inquiet-** > **inkvizit-**. U latinskom jeziku *inquietus* znači 'nemir, uzbuđenost; nemiran, uznemirujući', a *inquietator* 'ono što ne dá mira, ono što izaziva nemir'.

¹²⁷ U svakome jeziku postoje izrazi za ta osjećanja / stanja, recimo za nemir: eng. *unrest*, njem. *Unruhe*, lat. ital. *inquietare*, franc. *troubles*, špan. *agitación*, rus. *волнение, тревога*, poljsk. *niepokój*, bug. *безпокойство, тревога*, češ. *neklid, znepokojení*, slovač. *nepokoj*, slov. *nemir*, mak. *немиру* itd.

¹²⁸ Kod I. Andrića se pojavljuju rijetke tvorenice koje liče na individualne neologizme, ali se provjerom konstatuje da se javljaju i u djelima drugih pisaca. Takav je *nesporazumak* (i množina *nesporazumci*) koji nalazimo, recimo,

2. Za izražavanje inkvizitnosti I. Andrić često koristi minus prefiks bez-/bes-: *bespuće, bestijalan, bezbožan, bezglasan (tragika), bezizgledan, beznadan, beznadnost, bezrazložan, bezuman, bezumlje*, ali i spoj prijedloga *bez* sa odgovarajućom imenicom: *bez budućnosti, bez igdje ikog, bez izlaza, bez mira, bez nade, bez prijatelja, bez radosti, bez rodbine, bez sunca, bez zanimanja* i dr., negacijski prefiks ne-: *nečedan, nečovjek, nedostižan (žena), nedostojan, negodovanje, neizlječiv, neizreciv, neizvjesnost, neizvjestan, nemar, nemilosni, nemilosrdan, nemilostan, nemio, nemiran, nemoć, nemoćan, neopisiv, neostvariv, neprodnost, nepodnosiv, nepodnošljiv, neposlušan, nepouzdan, nepovjerenje, nepravda, neprijatelj, neprirodan, neprospavan, nerazuman, nerazumevanje, nerazumljiv, nered, nervozan, neshvatljiv, nesiguran, neslobodan, nesnalazjenje, nesporazumak, nesreća, nesrećan, nesrećnik, nestalan, nestanak, neugledan, neukost, neuljudan, neumoljiv, nevaljao, neveseo, nevin, nevjeran, nevolja, nevoljan, nezaštićen* itd., višeznačni prefiks iz-/is-: *iskušavan, iskušanje, isplakati se, iščezavati, izbezumljenost, izdaja, izgubiti, izgubljen, izgubljenost, izmučen, iznakažen, iznemoći, iznemogao, iznevjeriti, izvitoperen*, prefiksoid polu-: *polujasan, polumračan, polumrak, polusan, polusnen, polusvjestan, polutama* i sl., inkvizitne sintagme tipa: *crna linija, crna pruga, crnje slutnje, dah propadanja, dah umiranja, duša stradalnica, duševna patnja, gristi usne, hipertofija duše (moje), kobni progoni, laki ježurci tijelom, mrtva radost, najgrozniji san, nemati sreće, Nepomućena Radost života (strašna žena), nigdje mira, noćna žena, očajne misli, odnijeti bol, odurna sebičnost, olovno nebo, orobljeno srce, ostavljen od ljudi, ostudeniti, osvata sreća, otcijepiti se od ljudi, otrovati čežnjom, pali planovi, plač aradski, podla riječ, pokopane riječi, pokvarena žena, prelomljen mač, prevejanost bludnice, prijatnja nijema, prohladan vjetar, propali trgovac, prsnuti u parčad, pući srce, rasplakane duše, sablasno bijeli, samilost nijema, skitnički damar, smrtna osuda, smrtni alarm, srčana kap, strahovita duhovna izolacija, sudnji dan, suza marburška, suza zenička, suzne zvijezde, teška baština, tonuti u zaborav, tragika života, tresti se dušom, ugasito zlato, ugasli zanos, ukočeno nebo, uzeti sve, vezani brat, vezani ljudi, vijugave staze života, voštano lice, zalazak sunca, želja smrti, zima kao paprat u osoju, zimska vedrina, zle misli, zli mjeseci, frazemi: *od nemila do nedraga, tautologiju*: *(u grudima) bolom boli*. Osnovni morfosintaksički nosilac inkvizitnosti u Andrićevoj poeziji jeste pasivna konstrukcija pa se može govoriti o inkvizitnoj pasivizaciji – upotrebi oblika pasiva (najčešće od tvorbeno motivisanih glagola) za izražavanje inkvizitnosti: *bačen (iz kolosijeka), bijen (sudbinom), dobiven, gažen, gonjen, iskrenut (istina), iskupljen, iskušavan, ispijen (od ognjenene strasti), isprepleten, ispružen (ruka), ispunjen, izbezumljen, izbušen, izdvojen, izgubljen, izlomljen (linija), izložen (noći), izmoren (putevima duha), izmučen, iznakažen, iznošen, izvađen, izvijen, izvržen (promjenama), krunjen (snijegom), kupljen (suza), lišen (svega), mučen (sumnjama), nabijen, naduven, napaćen, napušten, naslonjen (na prozor), neispunjen (osveta, zadatak, zahtjev), nenavijen, neoslobođen, nepomućen (radost, samoća), nepotresen, neprinesen (žrtva), nerođen (oči), neviđen (žrtva), nezabeležen, neza-**

kod S. S. Kranjčevića. Andrićeva lirika nudi dvije pojavnice te riječi: *On ima čudno mišljenje, da je sva ta noć i jad samo jedan nespোরазумак* i *da bi se sunce dalo nadomjestiti, sad već ne znam na koji način* (Noć I, 1918); *Nemoguće bi bilo podnijeti život sa svim varkama, nespোরазумцима* i *zabludama, da čovjeku nije dana misao o Bogu duše naše, koji je utočište, istinito, pravedno i čisto* (Ex Ponto, 1918).

boravljen, nezaštićen, ništen, nošen, obeshrabren, objavljen, obliven, oboren (oči), obučen, odbačen, ojađen, okrenut (leđima, zidu), okrunjen, okružen (samoćom), opaljen, opkoljen, opterećen, orobljen (srce), osakaćen, otcijepljen, oslabljen, ostavljen (od Boga, ljudi), osuđen, ozlojeđen, pečen, pobijeden, podgrižen (griehom), podijeljen, pogašen, pogažen, pognut, pokriven, polomljen, ponižen, poražen, potopoljen, potresen, povaljen, povijen, prekriven, preobražen, preobučen, prevaren, preziran, prezren, prigušen, prisiljen, probdjeven (noć), ranjen (duša), rasanjen, rasplakan (duša), rastavljen, razdijeljen, razdvojen, razliven (žuč), rođen, sastavljen, satrven, savijen, sklopljen (oči, veđa), skraćen, skriven, slomljen, smiren, snužden, spušten (vjeđe), suđen (sat), svršen (rad), topljen, učinjen, udaren, udivljen, ugašen (pjesma), uglavljen, uhvaćen (u krađi), ukočen (nebo), upokojen, umišljen, umiven (oči), unesen, upaljen (žigica), uplašen (oči), ustrašen, ustrijeljen, utopljen, uvređen, uvrijeđen, uznemiren, užlebljen, vezen, zaboravljen, zagubljen, zakrvavljen (oči), zamagljen, zamišljen (oči), zapenjen (usta), zapjenjen (more), zaprepašćen, zaprepašten, zasićen, zatravljen (snovima), zatvoren, zavaljen, zavijen, zbijen, zburjen, žežen, žuđen i dr.

3. Inkvijetnost se takođe odražava kroz pojedina prirodna i somatska stanja ili u kombinaciji sa njima (kao svojevrsna semantička legura) kao što su kriolizam (*snijeg, hladnoća, mraz, zima, led, lediti se, jeza, studen, zepsti*), tenebrizam (*tama, mrak, magla, sumrak, suton, mutan*), vindizam (*vjetar, zavjetrina*), humidizam (*vlaga*) i kolorizam (*crn, crnilo, mrk, siv, sivilo*), ali uglavnom (po pravilu) bez kategorijalnih antipoda – kalidizma (*toplina*) u odnosu na kriolizam, lucidizma (*svjetlo/st*) u odnosu na tenebrizam i sikurizma (*suvoća*) u odnosu na humidizam.

4. Kod I. Andrića nalazimo nekoliko vrsta poetike. To su, prije svega, poetika melanholijske, poetika samotništva, poetika smrti, poetika tijela, poetika tuge, poetika ljepote, poetika zvuka, poetika sna, poetika prirode, poetika bezdomnosti, poetika imaginarnog, poetika mistifikacije, poetika ponavljanja, poetika strukture teksta i poetika književnih kompleksa. Kod ovog pisca postoji i ono što se u savremenoj srpskoj metapoetici ne izvlači u naslove istraživanja: poetika nemira. Naša analiza pokazuje da se u poetici stiha I. Andrića najviše može govoriti o poetici inkvijetnosti. Za analizu derivacione inkvijetnosti, odnosno inkvijetne derivacije potrebno je imati u vidu činjenicu da postoje dvije jedinice poetike iza kojih stoje odgovarajuće tvorbene jedinice. Jedne su poeteme, druge poetoneme. Poetema je ono što se može smatrati najširim poetičkom jedinicom, u datom slučaju to je inkvijetema. Poetoneme su jedinice koje bliže izražavaju poetemu (u datome slučaju inkvijetemu), koje je konkretizuju, u datome slučaju inkvijetemu preciziraju *strah, bojazan, patnja, bol, nemir* i sl. Nas ovdje interesuju obje vrste, tačnije oba aspekta (poetemski i poetonemski) inkvijetne derivacije.

5. U Andrićevoj poeziji najčešće se javljaju sljedeće tvorbene osnove za izražavanje inkvjetnosti: **b(ij)ed-** (npr. *bijedan*), **-bl(ij)ed-** (*blijed*), **-bog-** (*ubogost*), **-boj-** (*bojati se*), **-bol-** (*bolan*), **-bun-** (*zbuniti*), **-crn-** (*crnina*), **-dah-** (*zadah*), **-dosad-** (*dosadan*), **-gnjev-** (*gnjev*), **-gork/č-** (*gorčina*), **-gr(i)jeh/š-** (*grieh*), **-greb-** (*pogreb*), **-grob-** (*grobni*), **-gub-** (*gubiti*), **-jad-** (*jadan*), **-klet-** (*prokletstvo*), **-led-** (*slediti se*), **-mir-** (*nemir*), **-moć-** (*nemoćan*), **-mraz-** (*mraz*), **-mrz-** (*mrznuti se*), **-muk/č-** (*mučiti se*), **-nad/đ-** (*beznade*), **-niz/ž-** (*poniziti*), **-noć-**

(ponoć), **očaj-** (*očajan*), **-panik/č-** (*panika*), **prezr-** (*prezir*), **ran-** (*ranjen*), **-rat-** (*ratni*), **-rob-** (*robovati*), **rug-** (*ruglo*), **siromah/š-** (*siromašan*), **-sirot/č-** (*sirotinja*), **sjever-** (*sjever*), **sneg/ž-** (*snežni*), **-stid-** (*postidjen*), **-strad-** (*stradati*), **-strah-** (*strahovati*), **-straš-** (*strašan*), **svirep-** (*svirepost*), **-tam-** (*tamnica*), **tegob-** (*tegoban*), **tragik/č-** (*tragičan*), **-trp-** (*trpjeti*), **-tru-** (*trunuti*), **-tug/ž-** (*tužan*), **-urlik-** (*urlik*), **užas-** (*užasan*), **-vris(a)k-** (*vrisak*), **-dah-** (*zadah*), **-zim-** (*zimski*), **-žal-** (*žalostan*).

6. I. Andrić je objavio 112 pjesama, od toga 74 lirskih, 17 tekstova stihovane proze i dva kompleksa prozne poezije: *Ex Ponto* (1918) i *Nemiri* (1919) (21 dio).¹²⁹ Najveći dio poezije nastao je u periodu od 1911. do 1923 (80 tekstova ili 62%). Iako se ovaj pisac nakon toga gotovo potpuno okrenuo prozi (pisanju romana i pripovijetki), on se do kraja života vraćao stihovima. Posljednji put bilo je to 1973, dvije godine prije smrti pjesmom *Ni bogova ni molitava...* Andrićev pojesnički opus otvorila je 1911. pjesma *U sumrak i Blaga i dobra mesečina* u sarajevskom časopisu *Bosanska vila*.

7. Pošto prostor predviđen za ovaj rad ne dozvoljava širu analizu svih navedenih aspekata, u daljem izlaganju zadržaćemo se samo na jednom pitanju tvorbene strukture inkvijetnosti u poeziji I. Andrića – srpsko-hrvatskim korelacijama.

7.1 U izražavanju inkvijetnosti posebnu pažnju izazivaju ekavska i ijekavska tvorbena gnijezda. I. Andrić je, sa rijetkim izuzecima, pisao na ijekavici od 1911. do 1924, a na ekavici od 1924. pa do kraja života (1975). Prve dvije pjesme sačinjene su na ekavici 1911 (*U sumrak, Blaga i dobra mesečina*), treća je objavljena 1912. i nema nijedan oblik sa refleksom jata (*Tama*). Onda je došla ekavska pjesma *Potonulo* (1912). Godine 1914. počeli su da se nižu stihovi na ijekavici (*Prva proljetna pjesma*, 1914, *Noć crvenih zvijezda*, 1914, *Strofe u noći*, 1914, *Jadni nemir*, 1914. itd.). I. Andrić je autor 56 pjesama u stihu i prozi na ijekavici, a nešto manje na ekavici – 42. U 11 tekstova pojavljuju se oba izgovora, a u 4 teksta nema nijednog ekavizma i ijekavizma.

Ijekavska inkvijetna tvorbena gnijezda veća su od odgovarajućih ekavskih i najčešće sadrže sljedeće korijene / osnove: **-vjet(a)r-** 73 (npr. *vjetar*), **bijed-** 57 (*bijedan*), **-sjen-** 45 (*sjenka*), **-snije(g-/ž-)** 19 (*snijeg*), **-grijeh-** 15 (*grijeh*), **-bdj-** 15 (*bdjeti*), **-b(i)jes-** 12 (*bijes*), **t(i)jesk-** 4 (*tjeskoba*), **-b(i)jeđ-** 4 (*pobijeden*), **-griješ-** 3 (*griješan*), **sjever-** 3 (*sjever*), **-vrijeđ-** 3 (*uvrijeđen*) itd. Inkvijetni ekavizmi imaju znatno manje tvorenic (najviše 9): **-greš-** 7 (*grešan*), **-bes-**, *bésan* 'i', *bez sna* ' 6 (*besan*), **-sen-** 6 (*senka*), **-vetar-** 5 (*vetar*), **-nem-**, *nem*, *bez reči* ' 4 (*nem*), **-slep-** 4 (*slep*), **-bd-** 3 (*bdeti*), **-sneg/ž-** 3 (*snežni*), **tesk-** 3 (*teskoba*), **-bled-** 2 (*bledan*) itd.

Nosilac ijekavskog tvorbenog gnijezda sa motivirajućom osnovom **-vjet(a)r-** jeste imenica *vjetar* visoke frekvencije. Preostale dvije jedinice ovoga tvorbenog gnijezda mnogo su rjeđe susreću: (1) *vjetrić*, koji nema značenje inkvijetnosti, već izražava suprotno značenje – radost i toplinu, što se odnosi i na (2) *zavjetrinu*. Za razliku od ijekavizma *vjetar*, ekavizam *vetar* (takođe tvorbeno nemotivisan) ima izrazito inkvijetni karakter: on urla ledenom vedrinom,

¹²⁹ Tekstovi pjesama I. Andrića objavljeni su u jedanaestom tomu njegovih sabranih djela koja čini 17 knjiga (Andrić 1981) i u prvom tomu sabranih djela sastavljenih od 20 knjiga (Andrić 2011).

podrhtava pun mraka i jeze, to je sjeverac koji duva u trenucima samoće kada pjesnik ne zna ni gdje je, ni kuda ide, ni koga čeka, kada je vjetar nepoznanica jer je teško dokučiti njegove puteve.

Nemotivisana kriolema *snijeg* gotovo da nema u Andrićevoj poeziji svoj ekavski parnjak *sneg*, koji se pojavljuje samo jednom, i to u komparativnom kontekstu (u poređenju sa *snom*). Nema ni pridjeva *snežni* ili slične tvorenice tako da se ne može govoriti o tvorbenim gnijezdu **-snežn-**. U ijekavskim pjesmama postoji gnijezdo sa **-snijeg-/-ž-**, istina oskudno jer ga čine samo *snijeg* (16) i supstandardni oblik *sniježni* (3). Otprilike polovina svih takvih pojavnica ima inkvizitni karakter.

Tvorbeno gnijezdo za korijen **-bijed-** (10 pojavnica) sastoji se od imenice *bijeda*, pridjeva *bijedan*, njegove supstandardne modifikacije *bjedan* i priloga *bijedno*. Metaplazmatični (elidirani) pridjev *bjedni* susreće se tri puta, npr. *Pa od sve moje ljubavi | da mi baš ništa ne osta, | baš ni plamička jednoga | da zgrijem dušu ozeblu | i ovo srce bjednoga* (*Zemlja*, 1919), a standardni oblik *bijedan* dva puta, recimo: *Kad bih mogao zaviriti u nutrinu ovom čovjeku kom je određeno da me muči, mislim da bih našao malu, **bijednu dušu**, izmučenu obzirima i strahom pred propustima i ukorima* (*Ex Ponto*, 1918). Postoji samo jedan prilog – *bijedno*. Tvorbeno gnijezdo ekavskog parnjaka **bed-** ima dvije jedinice: imenicu *beda* i prilog *bedno*.

Korijen **-grijuh-** ne obrazuje inkvizitno tvorbeno gnijezdo jer se susreće samo kao nemotivisana leksema *grijuh*. Odgovarajući ekavski parnjak **greh-** ne postoji u Andrićevoj poeziji.

Inkvizitno tvorbeno gnijezdo sa korijenom **-sjen-** čine tri imenice: *sjena*, *sjenka* i *prisjen* te glagol *zasjenjivati*. Prva (*sjena*) nije tvorenica, ali se javlja kao inkvizitizam u stihovima tipa: *Žene, **vaša sjena** leži na uspavanoj želji asketa i besanog žudnji razvratnika* (*Ex Ponto*, 1918). Druga (*sjenka*) jeste tvorenica i predstavlja jedan od konstituentata inkvizitne situacije tipa: *U **sjenci jedne grdne tajne i mutna sna** što ga sanja i prostire svako biće nad sobom, stalno se čuje kako u srcu zemlje ritam života čekića između bola i radosti. I još u toj lomljavi strahovito je njegovo ćutanje* (*Nemiri od vijeka*, 1919). Tvorbeno motivisani pridjev *prisjen* I. Andrić upotrebljava jednom, i to u kontekstu cvijeta koji je cvao i opao: *To se u meni njiše jedan stih, kao dar i uzdarje, **kao prisjen cvijeta** koji je procvao, cvao i opao, a da ga niko vidio nije* (*Ex Ponto*, 1918). Glagolska tvorenica *zasjenjivati* nema izraženo inkvizitno značenje: *Kao da se diže blještav veo koji nam je **zasjenjivao** oči* (*Ex Ponto*, 1918). Ekavski ekvivalent **-sen-** mnogo se rjeđe susreće, npr.: *Utjeha koja dolazi od misli | najviši je od svih darova | nebeskih krajeva koje ne poznajemo, | a **ni senka** joj nije | najveća zemaljska sreća* (*Misao*, 1922).

Tvorbeno gnijezdo **-bd(i)j-** čini imenica *bdijenje*, pridjev *probjeden* i glagol *bdjeti*. I. Andrić najčešće koristi glagol *bdjeti*. Imenica *bdijenje* pojavljuje se u kontekstu satrvenosti, gaženja i samoće: *Otpratili smo dame, a kad sam došao kući, **satrven i umoran od bdijenja i ogavnosti**, našao sam na stolu buket ljubica, malo povelih i blijedih, kakve prodavahu ciganske djevojčice ispred portala* (*Ex Ponto*, 1918). Jedinični slučaj upotrebe pridjeva *probjeden* odražava stanje samoće i gorčine trenutka: *Drage moje nekazane želje i carski noćni snovi, ostanite sa mnom da u pustim noćima vodimo duge razgovore, da budete kraljevska baština meni siromahu, da me tješite u sužne godine i da mi budete jedina nagrada za sve **probjedene noći** i samotne*

iz gorke dane (*Ex Ponto*, 1918). Na ekavskoj strani postoji samo glagol *bdeti*, kojim se potencira neophodnost strpljivosti i čekanja: *Trebalo je trpeti, čekati, bdeti nad usevom*, | *Čuvati narod, sirotinju, Bosnu (Pred portretom prekorna pogleda, 1934)*.

Gnijezdo sa korijenom **-bijes-** čini imenica *bijes*, pridjev *bijesan* i prilog *bijesno*. Nemotivisana riječ *bijes* dolazi u inkvizitnom kontekstu zajedno sa imenicama *mržnja*, *samoubistvo* i *samotovanje*. Npr. *Prošlu je noć bilo naročito studeno. Nisam mogao zaspati, obuzeo me je neki bijes na sama sebe i ja sam – mislio na samoubijstvo (Ex Ponto, 1918)*. Poslije pridjeva *bijesan* slijedi uzrok inkvizitnosti (*gnjev*): *I posljednje snage su bijesne od gnjeva, jer to čekanje vara kao šumska staza svojom daljinom (Ex Ponto, 1918)*. Prilog *bijesno* ulančava se u ono što je loše, sumorno, tužno: *Bekrije se sklanjaju u nevesele krčme i kasapski psi se dižu ispod čepenaka i urliču dugo i bijesno instinktom živa bića proti nerazumnoj sili elementa (Ex Ponto, 1918)*. Na ekavskoj strani pojavljuje se jedino pridjev *obesan*: *Svi koji mnogo stradaju | ne vole obesno sunce (Blaga i dobra mesečina, 1911)*.

Ijekavski korijen **tjesk-** realizuje se samo u imenici *tjeskoba*, koja obrazuje inkvizitni kontekst sa tvorenicom *izgubljenost* i iskazom *nema niotkud pomoći*. Ekavski korijen **tesk-** ima kao tvorbenu jedinicu imenicu *teskoba* koja se uparuje sa *tamom*: *Ovaj put ne preko zvuka | nego iz same suštine razvitka mene i svega, | iz sivog beskraja vremena | jedan tren se oplodi, planu i procvate jarko: | Da, živim u teskobi i tami (Objavljenje, 1919)*.

Korijen **sjever-** nema tvorbenu gnijezdo jer se javlja samo u obliku imenice *sjever / Sjever*. Inkvizitizam potenciraju druge riječi kojima se ističe odlazak u zatvor: *crne ceste, čuvari, žalosno, nema mira ni sreće, vode me grobu*. Na ekavskoj strani nalazi se samo pridjev *severni*: *Hladno zvezdano nebo, | zapenjeno more i severni vetar (Veo, 1954)*.

Među pridjevima posebno je česta inkvizitima *nijem*. Ona dolazi u spoju sa imenicama *usta*, *grob*, *suza*, *dogadaj*, *ropče*, *gost*, *život*, *prijetnja*, *samilost*, *ljepota*, *oči*: *A ja sam ležao nijem, bez pokreta, kô oni koji očekuju posljedni udarac. | I nijema bjehu moja usta, s pečatom zaboravljenih molitava; [...] (Psalm sumnje, 1915)*. Inkvizitnost iskazana pridjevom *nijem* izaziva žena nedokučiva u prostoru neslobode, zatočeništva i izgubljenosti pa je stoga njena *ljepota* *nijema*. Ekavski ekvivalent za **-nem-** javlja se u negativno obojenim kontekstima.

7.2 U Andrićevim pjesmama u stihu i prozi pojavljuje se niz tvorbenih gnijezda sa riječima bez (ij)ekavske osnove koja oponiraju srpski i hrvatski jezik i koja sadrže ono što se danas može okarakterisati kao srbizmi i kroatizmi. Ovdje postoje dvije grupe: homogena i heterogena.

7.2.1 Homogenu srpsko-hrvatsku grupu čine riječi sa istim korijenom u koje se unose manje supstancionalne modifikacije. Takva su tvorbena gnijezda **dogad-/dogod-** (*dogadaj – dogođaj*), **-gluv/h-** (*gluv – gluh*), **haos-/kaos-** (*haos – kaos*), **-jesen-** (*jesenji – jesenski*), **melanh/k-** (*melanholik – melankolik*), **nek-** (*nekad – nekoć*), **okean-/ocean-** (*okean – ocean*), **-opšt-/opć-** (*opšti – opći*), **osoj-** (*osoja, osoje – osoj*), **planet-** (*planeta – planet*), **pol-** (*polovina – polovica*), **prot-** (*protiv – proti*), **-puž-** (*puž – spuž*), **-sreć-/sret-** (npr. *srećan – sretan*), **-uz(m)-** (*preduzeti – poduzeti*). Među njima samo neke derivateme izražavaju inkvizitnost.

Tipično srpska tvorenica jeste *srećan*, a hrvatska *sretan*. Interesantno je da u poeziji koja je uglavnom pisana u mladosti i na ijekavici I. Andrić (kada je bio pod vidnim hrvatskim uticajem)

nigdje u poeziji ne upotrebljava *sretan*, *sretno*, *sretnik*, *nesretnik*. Tvorbeno gnijezdo čini samo *srećan*, *srećno*, *srećnik*, *nesrećan*, *zlosrećan*. U nizu primjera *srećan* ne dolazi kao afirmacija, već kao negacija i u službi je inkvizitencije. Andriću je sreća takođe modalna kategorija – kao nešto što je trebalo da se u budućnosti ostvari. Iako *srećan* implicira nešto lijepo, radosno, u nizu konteksta to se značenje potire riječima suprotnog smisla kao što je *umiranje*, *samoća* i dr. Neutralizacija dolazi i postavljanjem pitanja: *Pa kako sam mogao biti srećan?* (*Nemiri od vijeka*, 1919). Ona nastaje i kada se konstatuje da je nešto prije toga bilo nespojivo sa srećom (kada je sve bilo izgubljeno). To se ponekad odnosi na ženu: *Žene, u očima vašim sja ulomak jednog ljepšeg neba koje je sjalo nad srećnijim stvorovima no što smo mi i za neke strahovite kataklizme prslo u parčad* (*Ex Ponto*, 1918). Jedinica ovog tvorbenog gnijezda *srećno* ima samo u nekim slučajevima inkvizitno značenje, dok tvorenice sa **ne-** i **zlo-** predstavljaju čiste inkvizitete – **nesrećan**: *Osjetio sam da sam se prerano otcijepio od ljudi, da sam osamljen i nesrećan* (*Ex Ponto*, 1918), **nesrećnik**: *On nije zaslužio bezimen sramotan grob ni prezir kukavica, nego uzdah dobrih ljudi i samilost i pjesnikov stih, jer nije lako nesrećniku: kriti svoju mladost danju, na periferiji gradu, po jazbinama, a noću ići na nečastan zanat* (*Nemiri od vijeka*, 1919), **zlosrećan**: *Otkud samo ova zlosrećna potreba da se govori i zašto često puta imamo tako malo samilosti s rođenom svojom dušom?* (*Ex Ponto*, 1918).

Što se tiče inkvizitnog gnijezda sa korijenom **-jesen-**, tipična srpska tvorenica *jesenji* pojavljuje se u Andrićevoj poeziji dva puta a tipično hrvatska *jesenski* jednom. U svim slučajevima kontekstualno potencira se inkvizitnost u obliku kriolizma (*hladnoća*, *led*), mortalizma (*mrtilo*, *umrijeti*, *pokojnik*), kolorizma (*crna*, *siva*, *olovna*) – *jesenji*: *Često sjedim sate i gledam u hladne jesenje boje*. (*Ex Ponto*, 1918); *jesenski*: *Nov snijeg leži u šutljivoj bjelini, u dugim prugama proviruju ispod njega jesenske brazde kao crna okosnica*. (*Ex Ponto*, 1918). Tvorbene osnove **haos-** (tipično srpska) i **kaos-** (tipično hrvatska) ne obrazuju tvorbena gnijezda jer se pojavljuju samo derivaciono nemotivisane imenice *haos* i *kaos*, ali u značenju inkvizitnosti (dolaze zajedno sa riječima *očaj*, *bludnja*, *nepodnosiv*, *koban*). Par *puž* (nemotivisana tipično srpska riječ) – *spuž* (motivisana tipično hrvatska riječ) ima po jednu pojavnicu inkvizitnog karaktera: *puževi* su izginuli, a *spuž* je go i dolazi u kontekstu grčenja i previjanja, *hipetrofije duše* i *disonanse borbene i krute planete*. Jednako su zastupljeni srpsko-hrvatski nemotivisani korespondenti *gluv* i *gluh* (prvi dva puta, drugi tri puta). Oba, kao u prethodnom slučaju, ne obrazuju tvorbena gnijezda. Oba su inkvizitete jer se smještaju u kontekst *hladnoće*, *kletve*, *mraka*, *naprezanja*, *noći*, *pustoši*, *smrti*, *strahote*, *truljenja*, *umora*, *užasa*. Tipično srpskoj tvorenici *melanholik* I. Andrić daje prednost u odnosu na tipičnu hrvatsku *melankolik*: prva dolazi četiri puta a druga nijednom. Suprotno tome kod I. Andrića se (samo jednom) javlja tipično hrvatska imenica muškog roda *osoj* ‚sjenovito mjesto‘ u inkvizitnom kontekstu: *Povija me moćan vjetar, kršim se i zrim kao paprat u osoju* (*Ex Ponto*, 1918), dok sa srpske strane izostaje ekvivalent *osoje*, *osoja*, kao i imenica *prisoja(k)* ‚mjesto izloženo suncu‘.

7.2.2 Heterogenu grupu obrazuju riječi koje imaju u srpskom i hrvatskom jeziku različite korijene: **-ćut-** / **-šut-** (*ćutnja* – *šutnja*), **-talas-/val-** (*talas* – *val*), **-greb-** / **-hran-** / **-kop-** (*po-greb* – *sahrana* – *ukop*), **ugl-** / **-kut** / **ćoš(a)k-** / **budž-** (*ugao* – *kut* – *ćošak* – *budžak*), **muzik-** / **-glazb-** (*muzika* – *glazba*), **klavir-** / **glas-o-vir** (*klavir* – *glasovir*), **-red-** / **-čas-** (*određen* – *ča-*

sovit), **dobr-** / **drag-** (dobrovoljno – dragovoljno), **-uz-** / **-nim-** (izuzetak – iznimka), **insek-** / **kuk-** (insekat – kukac), **prov-** / **kuš-** (prov/j/era – kušnja), **os(j)et-** / **oćut** (os/lj/etiti – oćutiti), **-čest/šć-** / **-ćut-** (saučesće – sućut), **-kraj-** / **-vrš-** / **-kon(a)č-** (kraj – svršetak – konac), **sedm-** / **ned/j/elj-** / **tjedn-** (sedmica – ned/j/elja – tjedan), **voz-** / **vlak-** (voz – vlak). Samo neke od njih predstavljaju inkvizijete.

Što se tiče para **-ćut-** (tipično srpski) **-šut-** (tipično hrvatski) odnos pojavnica je 19–57, što znači da izrazito preovladava **-šut-**. Tvorbeno gnijezdo sa korijenom **-ćut-** čine: *ćutanje* (6 upotreba), *ćutati* (6), *prićutati se* (1), *ućutati se* (1) – *šutnja*, *šutjeti*. Samo neke pojavnice **-ćut-** imaju inkvizijetno značenje. Pridjev *beščutan* ne pripada ovome gnijezdu jer ima značenje ‚bezosjećajan‘ i tipičan je za hrvatski jezik: *Da, u Vašem gradu sam, nepoznata plava gospođo, saznao kako je ići blijed, umoran i satrven vlažnim ulicama, dok sa rasvijetljenih balkona plješću beščutni muškarci i okrutne žene* (*Ex Ponto*, 1918). Tvorbeno gnijezdo sa korijenom **-šut-** čini glagoli *šutjeti*, *šutkati*, *ušutkati*, *zašutjeti*, imenica *šutnja*, pridjevi *šutljiv* i *ušutkati* i prilog *šutke*. Glagol *šutjeti* uglavnom se koristi u inkvizijetnom značenju i kontekstu. Recimo: *Ja ne znam šta je prava sreća, ali zato ja i šutim. Šutim o svojoj sreći kao i o tuđoj* (*Ex Ponto*, 1918). To se isto tiče *šutnje*, koja se ulančava u kontekst sa inkvizijetama tipa *pokopan u šutnji, na šutnji jednog strahovitog časa, poraz, samačka radost i stradalnikova nada, kad umine život, sve me više tišti, ja koji nemam bogova, sve arterije biju, svi živci titraju, niko mi neće poslati pismo ni zapaliti svjetlo sve dokle moje oči dosežu*. Ostale jedinice ovog tvorbenog gnijezda rjeđe se pojavljuju: *šutljiv* u inkvizijetnom kontekstu (tipa *plakati cijelu noć, jesenje brazde kao crna okosnica, olovno nebo, sive daljine, groblje, crne omorike pod snijegom*), ali i u neinkvizijetnom značenju.

Tvorbeni par **-talas-** (tipično srpski) / **val-** (tipično hrvatski) u nizu slučajeva izražava inkvizijetnost. Više primjera nudi **val-** (25) nego **talas-** (6), pri čemu ne dolaze sve pojavnice u inkvizijetnom kontekstu (značenju). Derivaciono gnijezdo korijena **talas-** čini nemotivisana imenica *talas* i motivisani pridjev *talasav*. Imenicu *talas* I. Andrić uvodi u niz inkvizijetnih situacija kao što je, recimo, umiranje u tuđem svijetu, uzbuđenost (plač) zbog slušanja muzike, samoća, stanje bez povratka i nemoći, npr.: *Sa mjesta, gdje se gasi i tone ljudska misao, širi se strahovitim talasima uokrug samoća svega što živi* (*Nemiri od vijeka*, 1919). Adjektivna tvorenica *talasav* izražava nemir pri pomisli na ženu i u fokusiranju misli na talasavu liniju ženskog tijela: *Šta znači talasava linija vašeg tijela?* (*Ex Ponto*, 1918).

Znatno više inkvizijetnosti nude konteksti sa nemotivisanom imenicom *val* (11 primjera): crn val dolazi za crnim valom, samoća, val upija glasove vrelih cesta koje pjesnika zovu, udesni bal baca lirskog junaka na mračnu stazu čime se ljepota života gasi, pred očima se sklapa mrak i jad kao valovi, *nesrećnom pjesniku* dolazi u samoći sjećanje na valove u trenucima kada je duša iznakažena, kada mrtvi uskrasavaju u njemu, val bola podiže ga i spušta a u grudima *bolom boli*, sjenka straha leži na valovima koji dolaze, *bijeg* valova pun je bojazni. Up.: *Javi se stari bol i kao spomen | Prože mi dušu ozeblu i malu | I kao drhat pred strujom života, | Gdje crn val crnu dodaje me valu* (*Jadni nemir*, 1914).

Za izražavanje ritualnog spuštanja mrtvih u zemlju (u pravom i prenesenom smislu) I. Andrić koristi tri korijena **-hran-** (npr. *sahrana*), **-kop-** (*ukop*) i **-greb-** (*pogreb*). Ovdje se najčešće pojavljuje **-hran-** u obliku triju inkviziteta: *sahrana*, *sahranjivati* i (kolokvijalizma) *saraniti*.

Korijen **-greb-** realizuje se samo u tvorenici *pogreb*, npr.: *Ovo je pogreb svih tragova i uspomena.* (Ex Ponto, 1918); a **-kop-** u pridjevu pokopan: *Možda udes dobro misli s tobom, možda je to stara nečija molitva koja te okružuje tišinom kao zaštitom, možda u tvom ćutanju leže pokopane riječi koje nose nemir i nesreću* (Ex Ponto, 1918).

Inkvizitnost se ponekad izražava riječima koje označavaju nemio, loš kraj, kao što su smrt, nesreća, bolest i sl. Za to se koriste korijeni **-kraj-** / **-vrš-** / **-konc/-č-** (*kraj* 23 u datome značenju – *svšetak – konac*). Najčešće se javlja imenica *kraj* u različitim kontekstima: slutnja kraja života, kraj koji nagriža misli i razara san, koji izaziva zlovolju, odsustvo nade, miješanje osjećanja nevolje, odricanja i stradanja, brižni dani bez kraja, beskrajna samoća, borba bez kraja, noć bez kraja, duvanje vjetra, plač djece i cviljenje malih medvjeda kao znakovi da je život plima koja nema kraja, npr.: *Septembar*, | *Skupocena nagnuta čaša* | *Kojoj ivicu vino kvasi*. | *Srce bije sve jače, sve dublje*, | *Krv je nemirna, jer predoseća* | *Ono što donosi plodna jesen*: | **Odlazak, nestanak, kraj** (*Kraj*, 1970). Ponekad se radi o kraju iskušenja ili o tome da nema kraja nečemu. Postoje i slučajevi bez značenja inkvizitnosti. Rjeđe inkvizitnost izražavaju riječi *konac* i *svršetak*. Imenica *konac* tipičnija je za hrvatski jezik, pa i *svršetak*.

U poeziji I. Andrić češće u inkvizitnom značenju upotrebljava tipično hrvatski korijen **-gluh-** u odnosu na tipično srpski **gluv-**. Korijen **-gluh-** realizuje se u obliku pridjeva *gluh* (*gluha doba, gluha noć, gluh za sate*) tipa: *Ali je nad svim gluha, teška noć, prijateljica tajne, i ne vidi se ništa* (*Noć I*, 1918). i priloga *gluho*: *Ko zna koja je to pokora da se živi gluho i bezizgledno, među ljudima kojima ne mogu ništa kazati i koji mi nemaju ništa kazati?* (Ex Ponto, 1918). Pridjev *gluv* dolazi u spoju sa imenicama *mrak*: *Kad se sve kapije pozatvaraju i uglovi ispune gluvim mrakom i kad nad parkovima zavlada tišina šumske noći i pustoši, vi ćete dugo i uzaludno moriti noge i naprezati vid, tražeći predgrađe svoje mladosti* (*Predgrađe naše mladosti*, 1965).

8. Zaključak

Osnovno duševno i emocionalno stanje / osjećanje u poeziji I. Andrića ne može se obuhvatiti jednom riječju jer je lanac vrlo dugačak: nemir, nemoć, strahovanje, tuga, utučenost... Stoga smo bili prinuđeni da uvedemo posebnu kategoriju za pokrivanje svega onoga što muči, uznemirava, opterećuje, uzbuđuje, straši, vrijeđa, zbunjuje... pjesnika – inkvizitnost. Ona se izražava na svim jezičkim nivoima (leksičko-semantičkom, gramatičkom, tekstualnom, stilističkom). Na tvorbenom planu postoje posebne derivacione jedinice koje izražavaju navedena neprijatna psihička stanja i preživljavanja – inkvizitne derivateme. Neke od njih obrazuje prefiks minusa **bez-/bes-**, negacijski prefiks **ne-**, višeznačni prefiks **iz-/is-**, prefiksoid **polu-** i dr. Osnovni morfosintaksički nosilac inkvizitnosti jeste pasiv, odnosno pasivna konstrukcija. Inkvizitnost se takođe odražava kroz pojedina prirodna i somatska stanja ili u kombinaciji sa njima, kao što su kriolizam, tenebrizam, vindizam, humidizam i kolorizam, ali uglavnom bez

i sikurizma (suvoće) u odnosu na humidizam. U Andrićevoj poeziji najčešće se javljaju sljedeće inkvizitne tvorbene osnove **b(ij)ed-**, **-bl(ij)ed-**, **-bog-**, **-boj-**, **-bol-**, **-bun-**, **-crn-**, **-dah-**, **dosad-**, **-gnjev-**, **-gork/č-**, **-gr(i)jeh/š-**, **-greb-**, **-grob-**, **-gub-**, **-jad-**, **-klet-**, **-led-**, **-mir-**, **-moć-**, **-mraz-**, **-mrz-**, **-muk/č-**, **-nad/đ-**, **-niz/ž-**, **-noć-**, **očaj-**, **-panik/č-**, **prezr-**, **ran-**, **-rat-**, **-rob-**, **rug-**, **siromah/š-**, **-sirot/č-**, **sjever-**, **sneg/ž-**, **-stid-**, **-strad-**, **-strah-**, **-straš-**, **svirep-**, **-tam-**, **tegob-**, **tragik/č-**, **-trp-**, **-tru-**, **-tug/ž-**, **-urlik-**, **užas-**, **-vris(a)k-**, **-zim-**, **-žal-**. Analiza je pokazala da u derivaciji inkvizitnosti I. Andrić miješa srpske i hrvatske tvorenice kako na planu izgovora (ekavice i ijekavice) tako i u sistemu tvorbenih gnijezda. U Andrićevoj poeziji pojavljuje se niz tvorbenih gnijezda sa riječima bez (ij)ekavske osnove koja kontrastiraju srpski i hrvatski jezik i koja sadrže ono što se danas može okarakterisati kao srbizmi i kroatizmi. Ovdje postoje dvije grupe: homogena i heterogena. Homogenu srpsko-hrvatsku grupu čine riječi sa istim korijenom u koje se unose manje supstancionalne modifikacije. Takva su tvorbena gnijezda **dogad-/dogod-**, **-gluv/h-**, **haos-/kaos-**, **-jesen-**, **melanh/k-**, **nek-**, **okean-/ocean-**, **-opšt-/opć-**, **osoj-**, **planet-**, **pol-**, **prot-**, **-puž-**, **-sreć-/sret-**, **-uz(m)-**. Među njima samo neke derivateme izražavaju inkvizitnost. Heterogenu grupu obrazuju riječi koje imaju u srpskom i hrvatskom jeziku različite korijene: **-ćut-/šut-**, **-talas-/val-**, **-greb-/hran-/kop-**, **ugl-/kut/ćoš(a)k-/budž-**, **muzik-/glazb-**, **klavir-/glas-o-vir-**, **red-/čas-**, **dobr-/drag-**, **uz-/nim-**, **insek-/kuk-**, **prov-/kuš-**, **os(j)et-/oćut-**, **čest/šć-/ćut-**, **kraj-/vrš-/kon(a)č-**, **sedm-/ned/jelj-/tjedn-**, **voz-/vlak-**. Neke od njih dolaze kao inkviziteme.

Izvori:

- Andrić 1981: ANDRIĆ, I.: *Sabrana dela Ive Andrića. Knj. 1–17*. Beograd – Zagreb – Sarajevo – Ljubljana – Skopje – Titograd: Prosveta – Mladost – Svjetlost – Državna založba Slovenije – Mislal – Pobjeda.
- Andrić 2011: ANDRIĆ, I.: *Sabrana dela u 20 tomova*. Beograd – Podgorica: Nova knjiga – Štampar Makarije.
- Tošović 2011: TOŠOVIĆ, B.: *Gralis-Korpus*. Graz: Institut für Slawistik, Zentrum für Informationsmodellierung in den Geisteswissenschaften, Karl-Franzens-Universität Graz. [on-line] <http://www-gewi.uni-graz.at/cocoon/gralis/> [cit. 14.08.2022].

Branko Tošović, branko.tosovic@uni-graz.at
Institut für Slawistik, Universität Graz
Graz
ORCID: 0000-0002-6970-671X